

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Graven naar macht: Dubbelfuncties tussen grote Nederlandse bedrijven en instellingen in 1969

Stokman, F.N.

Citation

Stokman, F. N. (1973). Graven naar macht: Dubbelfuncties tussen grote Nederlandse bedrijven en instellingen in 1969. *Acta Politica*, 8: 1973(3), 257-291. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451409>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451409>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Redactie

Drs. D. Boonstra, drs. L. P. J. de Bruyn, drs. R. P. van den Helm, drs. B. J. S. Hoetjes, dr. J. van Putten (secretaris), dr. J. K. de Vree

Dit tijdschrift wordt uitgegeven onder auspiciën van de Nederlandse Kring voor Wetenschap der Politiek op gezag van haar commissie voor de publikatie, bestaande uit prof. dr. H. Daalder, prof. H. Daudt, prof. dr. A. Hoogerwerf, prof. dr. G. Kuipers

Bijdragen

en andere mededelingen voor de redactie zende men aan de redactie-secretaris, dr. J. van Putten, p/a Sociaalwetenschappelijk Instituut van de Vrije Universiteit, Koningslaan 31 te Amsterdam Z (020/718543); de kopij dient persklaar te worden ingezonden, in drievoud en in machineschrift

Boeken ter recensie

en boekbesprekingen zende men aan de boeken-redacteur, drs. B. J. S. Hoetjes, Instituut voor Wetenschap der Politiek, Herengracht 528/530 te Amsterdam (020/5252148); terugzending van niet opgevraagde recensie-exemplaren kan niet plaatsvinden

Administratie

Voor abonnementen en advertenties richt men zich tot de uitgever, Boompers boeken- en tijdschriften-uitgeverij bv (Boom Meppel), Gasgracht 10 te Meppel (05220/51341 toestel 001); postrekening 2756509

Acta Politica verschijnt driemaandelijks; de abonnementsprijs bedraagt f 28,50 voor Nederland en voor België, voor het buitenland f 33,- (voor instellingen resp. f 42,- en f 47,-); een studenten-abonnement kost f 18,- resp. f 22,50 (maximaal gedurende zeven achtereenvolgende jaren)

Losse nummer: f 13,50

Advertentietarieven: 1/1 pagina f 240,-; 1/2 pagina f 145,-; 2/3 pagina f 190,-; 1/3 pagina f 100,-; bewijsnummers worden à f 2,- berekend

Indien men het abonnementsgeld gireert voor een ander gelieve men op het girostrookje duidelijk naam en adres van de abonnee te vermelden, ter vermindering van dubbele incasso

Graven naar macht,

dubbelfuncties tussen grote Nederlandse bedrijven en instellingen in 1969 door F. N. Stokman

1, Inleiding

In de politicologie valt een sterke oriëntatie op de overheidssector waar te nemen. In dit artikel analyseren wij de bestuurlijke interrelaties tussen grote ondernemingen, die als private instellingen een veel geringere aandacht in de politicologie hebben gekregen. Het onderzoek richt zich vooral op die bestuurlijke interrelaties, die ontstaan doordat één persoon in twee of meer bedrijven commissaris of directeur is. Wij spreken in zulke gevallen van dubbelfuncties. Voor de bestudering van de interrelaties is gebruik gemaakt van een methode, die gebaseerd is op de wiskundige theorie van de grafen.¹ Een illustratie van deze methode vindt men bijvoorbeeld in het artikel van Felling (1973). Wij zullen op de methode als zodanig niet ingaan. De mogelijkheden, die de methode biedt, komen in de resultaten van het onderzoek naar voren.

De in dit artikel gerapporteerde gegevens zijn een selectie uit de resultaten van een uitgebreid onderzoek naar dubbelfuncties en andere interrelaties tussen belangrijke sociaal-economische eenheden in Nederland.

De eerste resultaten van dit onderzoek zijn gepubliceerd in een voorlopig rapport 'Invloedsstructuren van politieke en economische elites in Nederland. Een voorlopig verslag' (Amsterdam: Instituut voor Wetenschap der Politiek, 1971).² De gegevens zijn vergaard en in eerste aanleg geanalyseerd door twee projectgroepen van doktoraalstudenten politicologie aan de Universiteit van Amsterdam.³

Is een analyse van dubbelfuncties tussen grote ondernemingen in Nederland politicologisch relevant? De beantwoording van deze vraag is direct afhankelijk van het antwoord op de vraag: wat is het kenobject van de politicologie? Alvorens het netwerk te beschrijven zullen wij daarom eerst in de volgende paragraaf onze opvattingen daarover uiteenzetten.

¹ Een aantal concepten en de programmatuur voor de computer werden in overleg met de auteur ontwikkeld door Jac. M. Anthonisse, medewerker van de afdeling Besliskunde van het Mathematisch Centrum te Amsterdam

² Een definitieve publikatie door mej. H. M. Helmers, R. J. Mokken, R. C. Plijter en F. N. Stokman met medewerking van Jac. M. Anthonisse is in voorbereiding. Dit artikel is in overleg met hen geschreven.

³ Deelnemers aan de doctoraal projectgroepen 'Invloedsstructuren van politieke en economische elites in Nederland' 1970/1971 en 1971/1972 onder leiding van prof. dr. R. J. Mokken en drs. F. N. Stokman:

mevr. E. Blaauw, mej. J. Bolt, mej. L. de Boer, mej. M. Boon, G. P. de Bruin, W. van der Bunte, mej. M. Flick, mevr. E. Hanewald, mej. H. M. Helmers, mej. R. Huysse, R. Jansen, S. Koomen, J. Lau, R. Leyser, H. van der Meulen, B. Niemöller, R. Noorlander, J. Oosterveld, R. Plijter, A. P. Resoort, H. de Ruiter, H. Schijf, H. Thomas, R. J. de Vries, C. Wiebrens en G. J. Zijlstra.

2, Theoretische uitgangspunten

In het dagelijks taalgebruik en de traditionele benaderingen in de politicologie wordt de term *politiek* sterk geassocieerd met de staat en de overheid. Vrij recent valt in de politicologie de tendens waar te nemen de term *politiek* en daarmee het kenobject van de politicologie ruimer te definiëren. Voor de definitie van de term *politiek* sluiten wij ons aan bij die richting in de politicologie, die het accent legt op de *waardentoedeling* als definierend kenmerk van de *politiek*. *Politiek* zouden wij dan ook willen omschrijven als *het in processen van sociale interacties tot stand komen van waardentoedelingen*. Deze omschrijving sluit nauw aan bij die van Easton, maar vooral bij De Vree, die na een zorgvuldige analyse tot een soortgelijke omschrijving komt.⁴

Uit deze definitie vloeit voort dat *politiek* niet beperkt is tot de overheid. Belangrijke politieke verschijnselen kunnen zich buiten de overheidssfeer voordoen. Inderdaad worden vele en belangrijke waarden via de overheid of de staat toegedeeld. Buiten de overheid om vinden echter ook talrijke en minstens zo belangrijke waardentoedelingen plaats. Zo worden in het stelsel van de vrije ondernemingswijze productie, dat in Nederland vigeert, een groot aantal economische waarden niet door de overheid, maar door private ondernemingen toegedeeld. Investeringsbeslissingen zijn een duidelijk voorbeeld: zij worden door private ondernemingen genomen, terwijl de overheid slechts marginaal en indirect hierbij betrokken is. Zij beïnvloeden rechtstreeks het welvaartsniveau, maar tevens houden zij bijvoorbeeld belangrijke waardentoedelingen in op het terrein van de ruimtelijke ordening, regionale spreiding van industrie en werkgelegenheid.

Het gebied van de loonpolitiek kan als een ander voorbeeld dienen, waar de private ondernemingen tezamen met de vakbeweging waarden toedelen. Ook deze waardentoedeling geschiedt grotendeels buiten de overheid om. Hoewel sommige politicologen uitgaan van de ruime definitie van *politiek*, zoals die door Easton is geformuleerd, is het opvallend dat zij in feite toch aan de traditionele oriëntatie van de politicologie op de overheid in engere zin vasthouden. Een illustratie daarvan vinden wij bij Scholten, die uit-

⁴ Easton definieert *politiek systeem* als 'those interactions through which values are authoritatively allocated for a society' (Easton, 1965, 21). Voor De Vree levert de beperking 'for a society' een probleem op vanuit zijn oriëntatie op het meer gefragmenteerde internationale politieke systeem. Hij definieert *politiek* als 'het in sociale interacties tot stand komen van waardentoedelingen welke de deelnemers aan die interacties binden'. (De Vree, 1967, 76). In de *politiek* worden echter vaak niet alleen de deelnemers aan die interacties gebonden, maar ook personen en collectiva, die niet aan de interacties deelnemen. Wij hebben daarom dit element evenmin in onze definitie opgenomen.

gaande van de definitie van Easton, spreekt over depolitisering bij waardentoedeling buiten de overheid om:

Zo is na de oorlog in Nederland het sociaal-economisch beleid gedeeltelijk gedepolitiseerd en zou het invoeren van een straffe loon- en prijs-politiek een repolitiseren ervan betekenen. In deze gevallen betekent depolitiseren dat een deel van de waardentoedeling niet meer namens de samenleving als geheel geschiedt, zodat de gezagsdragers er geen bemoeienis meer mee hebben (Scholten, 1972, 12).

Wanneer de term depolitisering hier gebruikt wordt om de mate van betrokkenheid van de overheid bij de waardentoedeling aan te geven, is er geen bezwaar. Echter in de praktijk wekt een dergelijke terminologie de suggestie, dat waardentoedeling buiten de overheid om niet tot de *politiek* behoort. Op die manier geïnterpreteerd leidt het standpunt van Scholten ertoe, dat bijvoorbeeld de loonpolitiek in bepaalde perioden wel als politologisch onderwerp bestudeerd kan worden, maar in andere perioden niet, omdat de waardentoedeling buiten de overheid om geschiedt. Alleen al om deze reden lijkt dit standpunt moeilijk te handhaven. Een dergelijke beperkte opvatting van *politiek* wordt in de hand gewerkt door de beperkte definitie, die Easton geeft van het begrip *gezagsdrager*. Ten onrechte beperkt hij deze term tot de overheid (Easton, 1965, 212).

Hoe moeten wij het begrip *gezagsdrager* dan zien, wanneer de term niet samenvalt met de overheid? Het proces van waardentoedeling wordt vaak gekenmerkt door een grote mate van structurering, zonder welke een bindende waardentoedeling vrijwel onmogelijk is. Deze structurering van het proces van waardentoedeling en de daarmee gepaarde gaande organisatiegraad kan het beste aangegeven worden met de term *politiek systeem*, waarbinnen via een *sociaal besluitvormingsproces* de waarden bindend worden toegedeeld.⁵ In dit sociale besluitvormingsproces zijn personen en sociale organisaties te onderscheiden, die geacht worden de uitkomsten van het sociale besluitvormingsproces een bindend karakter te geven. Dit zijn de gezagsdragers.

Welke personen of organen als gezagsdrager moeten worden opgevat, hangt van de toe te delen waarden af en wordt bepaald door de politieke cultuur en de daaruit afgeleide regimenormen in een maatschappij. Zo kunnen wij

⁵ Het feit dat waarden via een sociaal besluitvormingsproces worden toegedeeld, houdt in, dat theorieën, die de waardentoedeling centraal stellen, zeer wel te verenigen zijn met theorieën, die de nadruk leggen op beslissingen (Lasswell en Kaplan, 1950 en Dahl, 1963). Wel dient men de term sociaal besluitvormingsproces zo ruim te interpreteren, dat daaronder ook zgn. 'non-decisions' vallen (Bachrach en Baratz, 1962, 1963, 1970): niet alle waardentoedeling geschiedt via expliciet genomen beslissingen.

in Nederland in ieder geval de overheid rekenen tot de gezagsdragers. Zoals wij boven hebben gezien, impliceert echter de regimenorm van de vrije ondernemingsgewijze produktie dat economische waarden niet in de eerste plaats door de overheid, maar door private ondernemingen worden toegeëld. Private ondernemingen kunnen dan ook zeker op dit niet onbelangrijke waardengebied als gezagsdrager in Nederland worden opgevat. De opvatting, dat de overdracht van kulturele waarden primair in het gezin plaats moet vinden, impliceert dat ouders ten aanzien van deze waardentoedeling als gezagsdragers moeten worden opgevat.

Door deze opvatting van het begrip gezagsdrager, die direkt voortvloeit uit de definitie van het begrip politiek, krijgen de de- en repolitisering van Scholten in het hierboven gegeven citaat analytisch een geheel andere betekenis: een straffe loon- en prijspolitiek houdt in, dat de overheid de waardentoedeling op dit gebied naar zich toe trekt, m.a.w. rechtstreeks als gezagsdrager op dit gebied op gaat treden. Bij een vrije loon- en prijspolitiek daarentegen treden de sociale organisaties van werkgevers en werknemers als voornaamste gezagsdragers op. Analytisch betekenen de de- en repolitisering bij Scholten dus niet anders dan verplaatsing van de waardentoedeling van de ene gezagsdrager naar de andere.⁶

De belangrijkheid van de verschillende gezagsdragers is afhankelijk van de waarden, die zij toedelen — aan te duiden met het *gebied* van de waardentoedeling — en de omvang van het segment van de samenleving, waarvoor de waardentoedeling bindend is — aan te duiden met het *bereik* van de waardentoedeling.

Bij de toedeling op een specifiek waardengebied kunnen meerdere gezagsdragers betrokken zijn. Zo is na het verlaten van de 'laissez faire' politiek de toedeling van economische waarden niet meer uitsluitend in handen van private ondernemingen, maar gedeeltelijk ook van de overheid, die regulerend optreedt en in sommige gevallen de waardentoedeling geheel in eigen handen neemt (bijv. staatsbedrijven). In dit artikel beperken wij ons vrijwel geheel tot private ondernemingen; van de overheid beschouwen wij hier slechts een aantal financiële overheidsinstellingen en staatsbedrijven.

Voor een inzicht in het politieke systeem is het van belang de betrekkingen tussen gezagsdragers te kennen. Via een analyse van de relaties tussen gezagsdragers kunnen besluitvormingscentra worden onthuld. In het sociale

⁶ Deze definitie van het begrip gezagsdrager is niet alleen analytisch van belang. Bachrach benadrukt het belang van een ruime definitie van 'political elite', dat hij min of meer gelijk stelt aan gezagsdragers, voor normatief democratische theorievorming: 'Not to consider both groups (NB: 'public' and 'private' elites) as political elites is to avoid the crucial question of accountability' (Bachrach, 1967, 74).

besluitvormingsproces behoeven namelijk de feitelijke besluitvormingscentra geenszins te liggen bij de gezagsdragers als de organen of personen, die volgens de regimenormen zijn aangewezen om de waardentoedeling tot stand te brengen. De analyse van dubbelfunkties tussen grote ondernemingen moet dan ook worden gezien als een eerste aanzet om de relaties tussen belangrijke gezagsdragers op het terrein van de economische waardentoedeling bloot te leggen. Bij deze analyses naar de relaties tussen gezagsdragers spelen de begrippen macht en invloed een belangrijke rol.

Macht en invloed — Hierboven hebben wij waardentoedelingen, die via een sociaal besluitvormingsproces tot stand komen, centraal gesteld in onze benadering van politiek. Het ligt daarom voor de hand macht en invloed ook vanuit dit perspectief te definiëren als *het vermogen de uitkomsten van deze besluitvormingsprocessen, die resulteren in waardentoedelingen, geheel of gedeeltelijk te bepalen*. Machts- en invloedsoefening worden gedefinieerd in termen van de feitelijke bepaling van uitkomsten in sociale besluitvormingsprocessen.⁷

Evenals bij de waardentoedeling, is bij macht het *gebied* en het *bereik* belangrijk, die reeds hierboven gedefinieerd zijn. Verder is de *bron* of de *basis* van macht belangrijk. Vanuit de oriëntatie op de overheid hebben politicologen vaak het accent gelegd op geweld als machtsbron. In gecompliceerde sociale systemen is echter *informatie*, gebaseerd op deskundigheid en centrale posities in kommunikatienetwerken, een minstens zo belangrijke machtsbron, zoals vooral sociaal-psychologen hebben aangetoond (Collins en Raven, 1969, 166-80). Door de aard van de dubbelfunkties, die wij onderzoeken, is deze machtsbron van betekenis voor ons onderzoek.

Dubbelfunkties — Bij de bespreking van het begrip gezagsdrager hebben wij steeds gesproken over personen of organen. Veelal zijn niet personen, maar organen door de regimenormen 'aangewezen' om waarden toe te delen. Dit geldt ook voor het gebied van ons onderzoek: voorzover de waardentoedeling aan het particuliere bedrijfsleven is overgelaten, denkt men altijd in termen van de onderneming, de organisatie van werkgevers en werknemers, maar nooit aan individuele personen. Wij zullen daarom de onderneming als gezagsdrager beschouwen en niet de direktie of de commissaris.

De sterk hiërarchische structuur binnen de onderneming houdt in dat bij NV's de besluitvorming binnen de onderneming vooral plaats heeft op het niveau van de direktie en de raad van commissarissen, welk laatste orgaan

⁷ Aangezien wij in dit artikel macht en invloed niet van elkaar onderscheiden, zal verder alleen over macht gesproken worden. In de definitieve publikatie zullen beide begrippen in een eigen betekenis worden gehanteerd.

namens de aandeelhoudersvergadering de direktie controleert en adviseert. Het belang van deze twee organen wordt vaak nog versterkt door het in Nederland vigerende stelsel van prioriteits aandelen. Deze zijn in een groot aantal gevallen in handen van commissarissen en directeuren dan wel ondergebracht bij een stichting, waarvan het bestuur gevormd wordt door de raad van commissarissen en de direktie (Cremers, 1971, 63 e.v.; De Hen, 1972, 74-7). Het systeem van prioriteits aandelen en clausules als bindende voordrachtsrechten worden gebruikt om bestuurders van NV's via cooptatie te selekteren. In de nieuwe vennootschaps wetgeving is dit cooptatiebeginsel wettelijk vastgesteld.

Zowel in de literatuur (Villarejo, 1961, III; De Boer, 1957, 51-4) als uit gesprekken met experts is ons gebleken, dat benoeming in de direktie en raad van commissarissen op zeer verschillende gronden plaats vindt. Dit heeft ten gevolge dat dubbelfunkties, die ontstaan doordat personen in de leiding van twee of meer bedrijven deelnemen, een zeer verschillende betekenis kunnen hebben. Wij zijn ervan overtuigd, dat elke dubbelfunctie tenminste een *kommunikatiekanaal* is tussen de bedrijven waartoe deze persoon behoort. Hierdoor ontstaat een kommunikatienetwerk dat een rol kan spelen bij vergaring en verspreiding van informatie en expertise. Bovendien kan dit netwerk vanuit het vigerende cooptatiebeginsel gezien worden als een cooptatienetwerk. In de laatste paragraaf zullen we naar aanleiding van de gevonden structuur van het netwerk een nadere interpretatie geven van de aard van de kommunikatiekanalen.

In het grafentheoretisch model korrespondeert elk punt met een onderneming en elke lijn met een of meer dubbelfunkties.

Tussen de eenheden in ons onderzoek bestaan tal van andere relaties, zoals bijvoorbeeld kartels en joint ventures. In dit artikel blijven zij buiten beschouwing.

Eenheden — In dit artikel analyseren wij zowel het netwerk van dubbelfunkties tussen 60 financiële bedrijven en instellingen als het netwerk van dubbelfunkties van deze 60 financiële eenheden met 64 productiebedrijven.⁸ De gegevens zijn gebaseerd op de jaarverslagen van 1969.

Binnen de verzameling van 60 financiële eenheden hebben wij een deelverzameling van 22 financiële eenheden, onderscheiden, waarin naast de belangrijkste financiële overheidsinstellingen alleen de grootste financiële bedrijven voorkomen. Tezamen met de 64 productiebedrijven vormen zij de verzameling 'Bedrijfsleven groot 86'. Uit analyses van het netwerk tussen

⁸ In het voorlopige rapport *Invloedsstructuren* (1971) zijn behoudens enkele wijzigingen de namen van de bedrijven en instellingen alsmede de selektiekriteria gegeven.

deze 86 bedrijven en instellingen, die wij hier wegens gebrek aan ruimte niet zullen rapporteren, bleek dat in 1969 84 van de 86 eenheden direkt of indirekt met elkaar verbonden waren via dubbelfunkties. De meest centrale eenheden in de komponent zijn de volgende bedrijven of instellingen — tussen haakjes staat vermeld het aantal eenheden, waarmee dit bedrijf of die instelling direkt is verbonden — : AKZO (45), AMRO (40), ABN (40), Delta Lloyd (40), Hoogovens (34), Nationale Investeringsbank (33), Thomassen & Drijver-Verbliva (32), NSU (31), Robeco (31), Rolinco (31), Nederlandse Bank (29), Eerste Nillmij (29), Heineken (28), Nederlandse Spoorwegen (28), KLM (28), Rijn Schelde (27), Nationale Nederlanden (26). Uit deze en andere gegevens bleek, dat de grote financiële bedrijven en instellingen een centrale plaats in het netwerk innemen. Op grond hiervan werd besloten een meer gedetailleerde analyse te verrichten, zowel binnen de financiële wereld als tussen de financiële wereld en de productiebedrijven. In deze verdergaande analyses wordt uitgegaan van de hierboven genoemde 60 financiële eenheden. Een aantal van deze analyses wordt hier gerapporteerd.

3, Dubbelfunkties tussen de financiële eenheden

In totaal zijn er tussen de 60 financiële bedrijven en instellingen 238 dubbelfunkties. Door deze dubbelfunkties bestaan er 182 lijnen tussen de eenheden, die door 108 personen worden gedragen. Wanneer wij twee punten uit de 60 financiële eenheden loten, dan is de kans op een lijn (een of meer dubbelfunkties) tussen deze twee punten 10 % ($d = 0,10$).⁹

Voor een eerste overzicht van dubbelfunkties tussen de zestig financiële eenheden zijn de eenheden gegroepeerd naar acht financiële sectoren:

— 11 *handelsbanken*. Tezamen met de Nederlandse Bank en de twee girodiensten behoren de handelsbanken tot de voornaamste geldscheppende instellingen in Nederland. Een van de voornaamste funkties, die nauw samenhangt met het geldscheppende karakter van de handelsbanken, is de kredietverlening. In tegenstelling tot in andere landen (bv. België en Duitsland) hebben de Nederlandse handelsbanken zich hierbij vooral beperkt tot kortlopende leningen. Sinds de jaren vijftig is er een belangrijke toename van onderhandse kredietverlening op middellange termijn door de handelsbanken te konstaten, waartoe zij in toenemende mate spaarsaldi hebben

⁹ De dichtheid d van de graaf is:

$$d = \frac{2e}{n(n-1)}$$

waarbij e : het aantal lijnen in de graaf

n : het aantal punten in de graaf

aangetrokken om deze vorm van kredietverlening te kunnen financieren. Verder spelen de handelsbanken een belangrijke rol op de effectenmarkt, vooral bij emissies van obligaties en aandelen, bij het effectenbeheer (administratiekantoren) en als bemiddelaar bij aan- en verkoop. Verder vervullen de handelsbanken een belangrijke functie in het betalingsverkeer. Door de oprichting van de Bankgirocentrale en de introductie van de betaalcheque hebben de handelsbanken gepoogd hun positie in het girale betalingsverkeer te versterken ten opzichte van de girodiensten.

— 2 *landbouwkredietinstellingen*. De Boerenleenbank en de Raiffeisenbank worden door De Roos (1968, 23-7) gerekend tot de niet-geldscheppende ofwel sekundaire banken vanwege de relatief grote omvang van de spaarsaldi ten opzichte van de lopende rekeningen. Hun werkingsfeer ligt vooral in de agrarische kredietverlening. In de laatste jaren ontwikkelen zij zich in de richting van echte handelsbanken, zoals o.a. blijkt uit de relatief sterkere kredietexpansie in de korte sfeer en hun toenemende activiteiten in stedelijke agglomeraties.

— 6 *spaarbanken*. Evenals de landbouwkredietinstellingen behoren zij tot de sekundaire banken, hoewel de laatste jaren in toenemende mate over spaarsaldi op girale wijze kan worden beschikt. Bovendien verlenen zij in toenemende mate diensten, die als regel ook door handelsbanken worden verstrekt. Dit geschiedt in reactie op het aantrekken van spaarsaldi door de handelsbanken. De Mees & Hope groep begeleidt een aantal spaarbanken in deze nieuwe activiteiten. De spaarbanken beleggen in hoofdzaak in overheidsschuld, hypothecaire geldleningen en door hypotheekbanken uitgegeven pandbrieven (De Roos, 1968, 28).

— 3 *hypotheekbanken*. Zij krijgen hun middelen door de uitgifte van pandbrieven (obligaties), terwijl de kredietverlening uitsluitend geschiedt in de vorm van hypothecaire geldleningen.

— 6 *verzekeringsmaatschappijen*. Zij vormen een van de meest belangrijke institutionele beleggers, waar het bedrijfsleven terecht kan voor middellang en lang krediet ten behoeve van de financiering van investeringen. Hoewel de relatieve deelname van de levensverzekeringen aan de kapitaalmarkt enigszins is teruggelopen (Engelfriet, 1971, 25; De Hen, 1972, 104-5), is tussen 1958 en 1969 de kredietverlening aan het bedrijfsleven relatief belangrijker geworden voor de levensverzekeringsmaatschappijen (Van Boven en Vos, 1972, 97).¹⁰

¹⁰ De ondoorzichtigheid van de particuliere pensioenfondsen heeft tot gevolg, dat wij niet in staat zijn deze andere belangrijke institutionele beleggers te vergelijken met de verzekeringsmaatschappijen. De gebrekkige, openbaarheid en de weigering van de Verzekeringskamer ons de relevante gegevens te verstrekken

— 15 *beleggingsmaatschappijen*. Via hun aandelenpakketten zouden deze beleggingsmaatschappijen een groot aantal ondernemingen kunnen controleren. Gewoonlijk gebruiken zij hun aandelenpakketten echter alleen voor beleggingsdoeleinden en niet voor controle.

— 7 *beleggingsmaatschappijen in onroerend goed*. Ook voor deze categorie geldt, dat belegging belangrijker is dan controle. Uit een onderzoek van Riethof (1973) naar transakties aan de Eerste Oosterparkstraat in Amsterdam komt duidelijk naar voren hoe belangrijk (voor-)tijdige informatie voor deze categorie bedrijven is en op welke wijze van deze informatie gebruik gemaakt kan worden.

— 10 *financiële overheidsinstellingen*. In tegenstelling tot de bovenstaande zeven financiële sectoren vormen de financiële overheidsinstellingen geen homogene sektor. In deze sektor zijn drie instellingen opgenomen met een toezichthoudende taak, nl. De Nederlandse Bank (handelsbanken, centrale kredietinstellingen, landbouwkredietinstellingen, effectenkredietinstellingen en algemene spaarbanken), de Verzekeringskamer (verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen) en de Centrale Beleggingsraad (overheidsfondsen). Nauw verbonden met de Nederlandse Bank is de Bankraad, een adviescollege van de minister van financiën ten aanzien van het beleid van de Nederlandse Bank. Van de overheidsfondsen is alleen het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds in ons onderzoek opgenomen. Een geheel andere functie dan de hierboven genoemde financiële overheidsinstellingen hebben de investerings- en participatiemaatschappijen. De belangrijkste in deze groep is de Nationale Investeringsbank, die in 1945 door de staat (50 % van de aandelen) en de gezamenlijke handelsbanken, landbouwkredietinstellingen, spaarbanken en institutionele beleggers als 'Herstelbank' is opgericht. Zij richt zich op kredietverlening op langere termijn aan het particuliere bedrijfsleven, die veelal door de overheid gegarandeerd wordt. Verder zijn opgenomen de Nederlandse Investeringsbank voor de Ontwikkelingslanden, de Nederlandse Participatiemaatschappij voor Suriname en de Nederlandse Participatiemaatschappij voor de Nederlandse Antillen. Ten slotte is als tiende financiële overheidsinstelling de Bank voor Nederlandse Gemeenten opgenomen. Zij heeft als specifieke functie krediet- en kapitaalverschaffing aan de lagere overheden.

In tabel 1 is een overzicht gegeven van de dubbelfuncties tussen de 60 financiële eenheden, gegroepeerd naar financiële sektor.

maakte het onmogelijk deze fondsen in ons onderzoek naar dubbelfuncties te betrekken.

Tabel 1
Gemiddeld aantal dubbelfuncties tussen de financiële sectoren per eenheid (bedrijf/instelling) van de financiële sektor in de rij
(N.B. de tabel is asymmetrisch, doordat de aantallen dubbelfuncties worden gedeeld door het aantal eenheden in de rij-sektor)

	handels- banken	beleggings- maat- schappijen	verzeke- ringsmaat- schappijen	landbouw- kredietin- stellingen	hypo- theek- banken	onroe- rend goed	spaar- banken	financiële overheids- instellingen	totaal
11 handelsbanken	0,5	3,1	2,2	—	0,6	0,3	0,6	2,2	9,5
15 beleggings- maatschappijen	2,3	2,6	1,6	—	0,3	—	0,1	0,9	7,8
6 verzekerings- maatschappijen	4,0	4,0	—	0,2	1,2	0,5	0,2	3,7	13,7
2 landbouw- kredietinstellingen	—	—	0,5	—	—	—	—	2,0	2,5
3 hypotheekbanken	2,3	1,3	2,3	—	—	1,0	0,7	1,7	9,3
7 onroerend goed	0,4	—	0,4	—	0,4	—	—	—	1,3
6 spaarbanken	1,2	0,3	0,2	—	0,3	—	—	0,7	2,7
10 financiële overheidsinstellingen	2,4	1,4	2,2	0,4	0,5	—	0,4	4,1	11,4

In de laatste kolom van tabel 1 is het gemiddeld aantal dubbelfuncties per eenheid in de sektor gegeven. Per bedrijf of instelling hebben de verzekeringsmaatschappijen de meeste dubbelfuncties (13,7), gevolgd door de financiële overheidsinstellingen (11,4), de handelsbanken (9,5) en de hypotheekbanken (9,3). De vijftien beleggingsmaatschappijen hebben eveneens een hoog aantal dubbelfuncties (7,8). Dit komt grotendeels voort uit het feit dat drie grote beleggingsmaatschappijen (Robeco, Rolinco en Utilico) dezelfde directie en raad van commissarissen hebben.¹¹

In de hoofd diagonaal (van linksboven naar rechtsonder) van tabel 1 vinden wij het gemiddeld aantal dubbelfuncties *binnen* de financiële sectoren. Binnen slechts drie van de acht sectoren komen dubbelfuncties voor. Tussen de handelsbanken komen zes dubbelfuncties voor, die de volgende banken verbinden: de Bank voor Handel en Scheepvaart met zowel de AMRO als de ABN, de Mees & Hope Groep met zowel de Kas-Associatie als de Rotterdamse Disconteringsbank. De 39 dubbelfuncties tussen de beleggingsmaatschappijen komen vooral voor rekening van Robeco, Rolinco en Utilico. De twaalf leden van de directie en raad van commissarissen van deze drie beleggingsmaatschappijen zijn identiek, waardoor zij 36 van de 39 dubbelfuncties voor hun rekening nemen. De drie andere dubbelfuncties verbinden de NEFO met de Engelsch-Hollandsche Beleggingstrust, de Amsterdamse Beleggingsmaatschappij met de OBAM en het Dutch International Fund met Protector. Opvallend hoog is het gemiddeld aantal dubbelfuncties tussen de financiële overheidsinstellingen (4,1). Deze sektor onderscheidt zich hiermee duidelijk van de andere financiële sectoren.

Wanneer wij in tabel 1 naar het aantal dubbelfuncties *tussen* verschillende sectoren kijken, dan valt het op dat alle financiële sectoren (behoudens de landbouwkredietinstellingen) relatief veel dubbelfuncties hebben met de handelsbanken, de verzekeringsmaatschappijen en de financiële overheidsinstellingen. De grootste aantallen dubbelfuncties per eenheid vinden wij bij de verzekeringsmaatschappijen: per verzekeringsmaatschappij zijn er 4,0 dubbelfuncties met de handelsbanken evenals met de beleggingsmaatschappijen en 3,7 met de financiële overheidsinstellingen. De hoogste aantallen worden verder steeds gevonden tussen de handelsbanken, verzekeringsmaatschappijen, financiële overheidsinstellingen, beleggingsmaatschappijen en hypotheekbanken

¹¹ Juridisch zijn Robeco, Rolinco en Utilico drie afzonderlijke beleggingsmaatschappijen, maar in feite kunnen zij als één beleggingsmaatschappij beschouwd worden. Wij hebben ons dit pas na de uitvoering van een groot aantal analyses gerealiseerd. De resultaten van het onderzoek worden er echter niet essentieel door verstoord.

Een verder inzicht in de relaties binnen de financiële wereld ontstaat door voor elke financiële sektor na te gaan hoe die sektor met alle andere sectoren via dubbelfunkties is verbonden. Dit leidt tot 8 bipartite grafen; in elke bipartite graaf wordt één sektor gerelateerd aan de rest van de financiële wereld. De graaf is bipartite, omdat wij alleen de lijnen *tussen* die sektor en de rest van de financiële wereld in ogenschouw nemen. In tabel 2 staan een aantal gegevens van deze bipartite grafen vermeld. In kolom (2) staat de dichtheid vermeld: de kans dat een willekeurig gekozen eenheid in de betreffende financiële sektor door één of meer dubbelfunkties direkt is verbonden met een willekeurig gekozen eenheid in de rest van de financiële wereld.¹² In kolom (3) staat het aantal eenheden in de betreffende financiële sektor vermeld dat verbindingen legt met eenheden in de rest van de financiële wereld. Het aantal verbonden bedrijven in de rest van de financiële wereld is in kolom (4) gegeven. De samenhang van de bipartite graaf (kolom (5)) is de kans dat een willekeurige eenheid in de betreffende financiële sektor direkt of indirekt verbonden is met — d.w.z. in dezelfde komponent zit als — een willekeurige eenheid in de rest van de financiële wereld.¹³ De verzekeringsmaatschappijen, de handelsbanken en de hypotheekbanken hebben de meeste lijnen met de rest van de financiële wereld. Hoewel de dichtheid van het netwerk van de financiële overheidsinstellingen met de rest van de financiële wereld lager is dan van bovengenoemde sectoren, is de samenhang groter dan die van de hypotheekbanken. Dit geldt ook voor de beleggingsmaatschappijen.

¹² Bij een bipartite graaf is de dichtheid d :

$$d = \frac{e}{n_1 \cdot n_2}$$

waarbij e : het aantal lijnen

n_1 : het aantal punten in de eerste deelverzameling

n_2 : het aantal punten in de tweede deelverzameling

¹³ De samenhang c in een bipartite graaf is:

$$c = \frac{\sum_{i=1}^k n_{1(i)} \cdot n_{2(i)}}{n_1 \cdot n_2}$$

waarbij: k : het aantal componenten

$n_1(i)$, $n_2(i)$: het aantal punten in komponent i uit de eerste resp. de tweede deelverzameling

n_1 , n_2 : het aantal punten in de eerste resp. tweede deelverzameling

Tabel 2

Elke financiële sektor tegen de rest van de financiële wereld (totaal aantal eenheden: 60)

(0) sektor	(1) aantal eenheden in die sektor	(2) dichtheid	(3) aantal bedrijven in die sektor dat verbindingen legt	(4) aantal verbonden bedrijven in de rest van de financiële wereld	(5) samenhang
handelsbanken	11	.14	8	28	.42
beleggingsmaatschappijen	15	.10	10	20	.30
verzekeringsmaatschappijen	6	.19	6	26	.48
landbouwkredietinstellingen	2	.03	2	4	.03
hypotheekbanken	3	.14	3	21	.24
onroerend goed	7	.02	5	8	.02
spaarbanken	6	.04	3	12	.11
financiële overheidsinstellingen	10	.11	8	20	.32

Na deze eerste overzichten per financiële sektor gaan wij nu over op een analyse van de positie van *individuele bedrijven en instellingen*. In de graaf van de 60 financiële bedrijven en instellingen blijken 47 eenheden direkt of indirekt met elkaar verbonden te zijn. Zij vormen de komponent, die wij zullen aanduiden met 'financiële wereld 47'. De dichtheid van deze komponent is 17 %. De overige 13 punten zijn geïsoleerd. Deze 13 geïsoleerde punten zijn: drie handelsbanken (Cultuur, -Handel- en Industriebank, Slavenburg's Bank en Bank Mendes Gans), vier beleggingsmaatschappijen (MYBEB, Beleggingsmaatschappij WABO, Beleggingsmaatschappij IKA en Uni-Invest), twee onroerend goed maatschappijen (Hellingman en de Algemene Handelsmaatschappij voor Onroerende Goederen), drie spaarbanken (Spaarbank Utrecht, Spaarbank Groningen en Bondsspaarbank voor Midden Nederland) en het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds.¹⁴

In tabel 3 zijn de eenheden uit de komponent 'financiële wereld 47' opge-

¹⁴ Eén beleggingsmaatschappij (Engelsch-Hollandsche Beleggingstrust) en één financiële overheidsinstelling (de Verzekeringskamer) hebben alleen binnen hun sektor verbindingen. Zij zijn niet geïsoleerd, maar leggen evenmin verbindingen met andere sectoren (tabel 2, kolom (3)).

nomen, die rechtstreeks met een groot aantal andere financiële eenheden verbonden zijn. Zowel naar graad (aantal eenheden waarmee direct verbonden) als naar gemiddelde afstand tot de andere eenheden in de komponent zijn deze eenheden het meest centraal in de komponent. Bovendien is de rush¹⁵ gegeven. Deze geeft de kans aan dat de betreffende financiële eenheid op een kortste pad ligt tussen twee willekeurige eenheden uit de komponent (Anthonisse, 1971; Mokken, 1972, IV-30). Opvallend is de hoge rush van de ABN, de Mees & Hope Groep, Delta Lloyd en de Westland-Utrecht Hypotheekbank. De AMRO heeft binnen de financiële wereld een relatief lage rush. In de komponent van de 84 grote bedrijven ('Bedrijfsleven groot 84') is daarentegen de rush van de AMRO ongeveer gelijk aan die van de ABN.

Tabel 3

De komponent 'financiële wereld 47': de graad, aantal financiële eenheden op afstand 2, gemiddelde afstand en de rush van financiële bedrijven en instellingen met hoge graad

(0) eenheid	(1) graad (aantal financiële een- heden, waarmee direct ver- bonden = afstand 1)	(2) aantal financiële eenheden op af- stand 2	(3) gemiddelde afstand	(4) rush
ABN	19	20	1,7	0,13
Nationale Investeringsbank	19	18	1,8	0,08
Mees & Hope Groep	18	20	1,8	0,13
Delta Lloyd	17	25	1,7	0,12
Nederlandse Bank	16	25	1,8	0,06
AMRO	16	22	1,8	0,05
Robeco, Rolinco, Utilico	16	22	1,8	0,02
Bankraad	15	24	1,8	0,05
Nationale Nederlanden	14	25	1,9	0,07
Westland-Utrecht Hypotheekbank	14	23	1,9	0,11

De eenheid, die op de Westland-Utrecht Hypotheekbank, de laatste eenheid in tabel 3, volgt is met 11 andere financiële eenheden verbonden, zodat wij hier een kleine cesuur constateren. Wij beschouwen daarom de twaalf

¹⁵ In het voorlopig rapport *Invloedsstructuren* (1971) belastingindex genoemd.

in tabel 3 opgenomen eenheden als het centrum van de komponent 'financiële wereld 47' en a fortiori van de 60 financiële eenheden.

Met uitzondering van de Mees & Hope Groep en Utilico behoren alle punten uit tabel 3 tot de 22 grote financiële eenheden, die voldoen aan de selectiekriteria van de grote Nederlandse bedrijven ('Bedrijfsleven groot 86'). De financiële eenheden, die daar een centrale plaats innemen, blijken ook binnen de financiële wereld centraal te staan: de ABN, de Nationale Investeringsbank, Delta Lloyd, de Nederlandse Bank, de AMRO-bank, Robeco en Rolinco en de Nationale Nederlanden. Alleen de Eerste Nillmij is binnen de financiële wereld minder centraal. Zeer centraal in de financiële wereld is ook de Mees & Hope groep, die volgens onze criteria niet tot de grote financiële bedrijven gerekend kan worden.

Uit deze gegevens konkluderen wij, dat *dezelfde grote handelsbanken, verzekeringsmaatschappijen, financiële overheidsinstellingen* (m.n. de Nationale Investeringsbank en de Nederlandse Bank) *en beleggingsmaatschappijen centraal staan in beide netwerken*: dat tussen de 60 financiële eenheden en dat tussen de 86 grote bedrijven en instellingen. Binnen de financiële wereld kunnen daarnaast de Bankraad en de Westland-Utrecht Hypotheekbank tot het centrum gerekend worden.

Het is opvallend dat een aantal financiële bedrijven een marginale positie inneemt, hoewel zij erg groot zijn. Dit geldt vooral voor de Boerenleenbank, de Raiffeisenbank en de Nederlandse Middenstandsbank. Zij nemen zowel binnen de financiële wereld als binnen het grote Nederlandse bedrijfsleven een marginale positie in. De Boerenleenbank is slechts met drie andere financiële eenheden verbonden (Bankraad, De Nederlandse Investeringsbank voor Ontwikkelingslanden en de Nationale Investeringsbank) evenals de Nederlandse Middenstandsbank (DIF, AMEV, EMS). De Raiffeisenbank is alleen via de AMEV met de rest van de komponent verbonden. De rush van zowel de Boerenleenbank als de Raiffeisenbank is 0. De rush van de Nederlandse Middenstandsbank is relatief hoog (5 %), omdat zij de EMS verbindt met de rest van het netwerk. De marginale positie van deze drie grote financiële bedrijven zullen wij verklaren vanuit hun meer lokaal gerichte oriëntatie op het midden- en kleinbedrijf en de agrarische sektor.

We hebben gezien dat dezelfde financiële bedrijven en instellingen zowel in het grote bedrijfsleven als in de financiële wereld centraal staan. Nu zullen wij de relaties tussen deze centrale eenheden analyseren. Als deze eenheden onderling niet of zwak verbonden zijn, dan zou dit kunnen wijzen op verschillende, min of meer gescheiden financiële centra. Als deze eenheden echter onderling sterk verbonden zijn, dan hebben wij te maken met slechts één financieel centrum, waarmee een groot deel zowel van de rest

Tabel 4
Aantal dubbelfuncties tussen de twaalf meest centrale financiële bedrijven en instellingen in de komponent 'financiële wereld 47'

	ABN	Mees & AMRO Hope groep	Delta Lloyd	Nationale Nederlanden	Robeco Rolinco Utilico	Westland-Utrecht Hypotheekbank	Nationale Investeringsbank	Nederlandse Bank	Bankraad
ABN	—	0	3	4	1	0	2	2	2
Mees & Hope groep	0	—	2	2	1	0	1	1	1
AMRO	0	0	1	3	1	2	2	2	0
Delta Lloyd	3	0	—	0	1	1	3	1	2
Nationale Nederlanden	4	2	0	—	1	1	1	2	0
Robeco, Rolinco, Utilico	1	1	1	1	—	1	2	1	1
Westland-Utrecht-Hypotheekbank	0	0	1	1	1	—	0	1	1
Nationale Investeringsbank	2	1	3	1	2	0	—	1	2
Nederlandse Bank	2	1	1	2	1	1	1	—	3
Bankraad	2	1	2	0	1	1	2	3	—

van de financiële eenheden als van de grote productiebedrijven verbonden is. Uit tabel 4 blijkt dit inderdaad het geval te zijn.

In deze tabel zijn tussen de twaalf financiële eenheden in het centrum van de komponent 'financiële wereld 47' de aantallen dubbelfuncties gegeven. Slechts bij 9 van de 66 paren eenheden in dit centrum blijken geen dubbelfuncties aanwezig te zijn, nl. tussen de drie grote handelsbanken, de twee verzekeringsmaatschappijen en vijf andere paren punten, waartoe steeds hetzij de Westland-Utrecht Hypotheekbank hetzij de Bankraad behoort. Vonden wij voor de komponent als geheel een dichtheid van 17 %, tussen deze twaalf meest centrale punten van de komponent is de dichtheid niet minder dan 86 %, m.a.w. loten wij twee punten uit de twaalf meest centrale punten van de komponent 'financiële wereld 47' dan is de kans op een of meer dubbelfuncties bij dit paar 86 %. Van de 182 lijnen in de komponent worden er dan ook 57 (31 %) gebruikt als verbindingen tussen punten in het centrum, hoewel deze 12 punten slechts 6 % van alle paren punten in de komponent omvatten. Verder worden 82 lijnen (45 %) gebruikt om het centrum te verbinden met de rest van de komponent. De overige 43 lijnen (24 %) liggen geheel buiten het centrum tussen punten in de periferie.

Uit tabel 4 blijkt verder, dat een groot aantal punten in dit centrum van de komponent via meer dan één dubbelfunctie verbonden is met andere punten uit dat centrum. Vooral het aantal dubbelfuncties tussen enerzijds de drie handelsbanken en anderzijds de twee verzekeringsmaatschappijen is opvallend groot. Wanneer wij de paren punten uit tabel 4 nader bekijken, die *niet* direct met elkaar verbonden zijn door dubbelfuncties, dan blijkt steeds de afstand tussen die twee punten gelijk aan twee te zijn. Een afstand twee houdt in dat zowel een of meer topfunctionarissen van het ene bedrijf als van het andere bedrijf in een derde bedrijf commissaris of directeur zijn. Hoeveel van deze derde eenheden zijn er, waar zij elkaar ontmoeten; met andere woorden hoeveel kortste paden van afstand twee zijn er bij deze paren punten? Uit tabel 5 blijken er veel van deze paden te bestaan tussen de negen paren punten uit tabel 4. Wij hebben daarbij zowel het aantal ontmoetingspunten binnen de financiële wereld ('financiële wereld 47') gegeven als het aantal productiebedrijven, waar zij elkaar ontmoeten.

Deze gegevens hebben implicaties voor de ontmoetingsfrequentie van topfunctionarissen uit verschillende bedrijven. Stellen wij dat raden van commissarissen gemiddeld eens per drie maanden vergaderen, dan betekenen 28 ontmoetingspunten tussen de ABN en de AMRO-bank, dat topfunctionarissen uit deze twee banken ruim twee keer per week bijeenkomen om in andere bedrijven en instellingen het beleid mede te bepalen.

Tabel 5

Aantal ontmoetingspunten van negen paren centrale eenheden uit de komponent 'financiële wereld 47', die niet direkt met elkaar verbonden zijn.

	aantal ontmoetingspunten		
	in de komponent 'financiële wereld 47'	bij de 64 produktie-bedrijven	totaal
ABN - Mees & Hope groep	11	9	20
ABN - AMRO	13	15	28
AMRO - Mees & Hope groep	10	14	24
Nationale Nederlanden - Delta Lloyd	10	8	18
ABN - Westland Utrecht Hypotheekbank	9	8	17
Mees & Hope groep - Westland Utrecht Hypotheekbank	8	6	14
Nationale Investeringsbank - Westland-Utrecht Hypotheekbank	9	4	13
AMRO - Bankraad	9	8	17
Nationale Nederlanden - Bankraad	8	5	13

Samenvattend heeft het netwerk van dubbelfunkties tussen de financiële eenheden de volgende kenmerken. Binnen de financiële sectoren komen relatief weinig dubbelfunkties voor, met uitzondering van de niet geheel vergelijkbare sektor financiële overheidsinstellingen. Via dubbelfunkties worden 47 van de 60 financiële eenheden hetzij direkt, hetzij indirekt met elkaar verbonden. De meest centrale punten in het netwerk tussen de financiële eenheden zijn dezelfde als die in het netwerk tussen de 86, aangevuld met de Mees & Hope groep. Het zijn dus de grote handelsbanken ABN, AMRO en de Mees & Hope groep, de grote verzekeringsmaatschappijen Delta Lloyd en Nationale Nederlanden, de beleggingsgroep Robeco, Rolinco en Utilico en de financiële overheidsinstellingen De Nederlandse Bank en de Nationale Investeringsbank. Verder behoren de Westland-Utrecht Hypotheekbank en de Bankraad tot het centrum van het netwerk in de financiële wereld. Tussen deze twaalf punten blijkt een dicht netwerk te bestaan, waarvoor ongeveer eenderde van de lijnen in de financiële wereld gebruikt wordt.

4. Dubbelfunkties tussen de financiële eenheden en de produktiebedrijven

In totaal zijn er in de bipartite graaf tussen de 60 financiële eenheden en de 64 produktiebedrijven 539 dubbelfunkties. Door deze dubbelfunkties bestaan er 419 lijnen, die door 140 personen worden gedragen. Dit zijn

dus uitsluitend lijnen tussen enerzijds financiële eenheden en anderzijds produktiebedrijven; alle lijnen tussen de financiële eenheden onderling en tussen de produktiebedrijven onderling blijven buiten beschouwing in deze bipartite graaf.

De dichtheid van het netwerk tussen financiële eenheden en produktiebedrijven kunnen wij weer aangeven met de kans op een lijn tussen een willekeurige financiële eenheid en een willekeurig produktiebedrijf. Deze kans is 11 % ($d = .11$). Van de 60 financiële eenheden zijn er 19 en van de 64 produktiebedrijven 3 geïsoleerd. De overigen vormen één komponent. Binnen deze komponent is de kans op een lijn 17 %.

In tabel 6 zijn de financiële eenheden uitgesplitst naar de verschillende financiële sectoren. Voor elke financiële sektor apart hebben wij de bipartite graaf met de produktiebedrijven geanalyseerd. Uit kolom (2) van de tabel blijkt, dat de grafen van vier financiële sectoren een grotere dichtheid hebben dan die van alle financiële eenheden tezamen: de verzekeringsmaatschappijen ($d = .23$), de hypotheekbanken ($d = .17$), de handelsbanken ($d = .15$) en de financiële overheidsinstellingen ($d = .13$). Wij vinden hier ook de grootste samenhang (kolom (5) van de tabel) van netwerken met de produktiebedrijven.

Tabel 6

Financiële sectoren tegen produktiebedrijven (64)

(0) sektor	(1) aantal eenheden in financiële sektor	(2) dichtheid	(3) aantal eenheden in financiële sektor dat verbindingen legt	(4) aantal verbonden produktiebedrijven	(5) samenhang
handelsbanken	11	.15	8	51	.67
beleggingsmaatschappijen	15	.08	9	29	.20
verzekeringsmaatschappijen	6	.23	6	50	.78
landbouwkredietinstellingen	2	.05	2	5	.08
hypotheekbanken	3	.17	3	28	.44
onroerend goed	7	.02	2	9	.04
spaarbanken	6	.03	3	10	.05
financiële overheidsinstellingen	10	.13	8	38	.48
gehele financiële wereld	60	.11	41	61	.65

Het grote aantal geïsoleerde financiële eenheden (19) doet ons vermoeden, dat de kleinere financiële eenheden relatief weinig dubbelfuncties hebben met de door ons naar grootte geselecteerde productiebedrijven. Wij kunnen dit nagaan door de lijnen tussen de financiële eenheden en de productiebedrijven apart te bekijken voor de 22 grote financiële eenheden, die in de set van 86 grote Nederlandse bedrijven en instellingen ('Bedrijfsleven groot 86') opgenomen waren, en de 38 kleinere financiële eenheden. 303 van de 419 lijnen verbinden de 22 grote financiële eenheden met de productiebedrijven. De dichtheid van deze deelgraaf is 22 % ($d = .22$). Tussen de 38 kleinere financiële eenheden en de productiebedrijven lopen maar 116 lijnen. De kans op een lijn is nu slechts 5 % ($d = .05$). 40 van de 116 lijnen worden bovendien nog gelegd door slechts twee financiële bedrijven: 20 door de Mees & Hope groep en 20 door de beleggingsmaatschappij Utilico, die vanwege de identieke directie en raad van commissarissen dezelfde lijnen legt als de grote beleggingsmaatschappijen Robeco en Rolinco. De overige 36 kleinere financiële eenheden hebben dus maar 76 lijnen naar de productiebedrijven ($d = .03$).

In tabel 7 zijn van de 12 financiële eenheden, die het centrum van de financiële wereld vormen, het aantal direct verbonden productiebedrijven gegeven alsmede het totaal aantal dubbelfuncties met productiebedrijven. In

Tabel 7

Aantal verbonden productiebedrijven en aantal dubbelfuncties met productiebedrijven van financiële eenheden met hoge graad

(0)	(1)	(2)
financiële eenheid	graad (aantal productiebedrijven waarmee direct verbonden)	aantal dubbelfuncties met productiebedrijven
ABN	29	55
AMRO	29	49
Delta Lloyd	29	39
Eerste Nillmij	24	29
Nationale Investeringsbank	22	26
Mees & Hope groep	20	27
Robeco, Rolinco, Utilico	20	24
Nederlandse Bank	18	22
Nationale Nederlanden	17	24
Friesch-Groningsche Hypotheekbank	15	17
Centrale Beleggingsraad	14	15
Bankraad	13	14
Westland-Utrecht Hypotheekbank	13	13

de rest van de financiële wereld bleken slechts drie eenheden een hogere graad te hebben dan de laatste eenheid uit het centrum. Deze drie eenheden zijn de Eerste Nillmij, de Friesch-Groningsche Hypotheekbank en de Centrale Beleggingsraad. Zij zijn ook in tabel 7 opgenomen. Deze gegevens bevestigen nogmaals dat in het netwerk van dubbelfuncties financiële eenheden in het centrum van de financiële wereld eveneens een centrale plaats innemen naar de productiebedrijven toe.

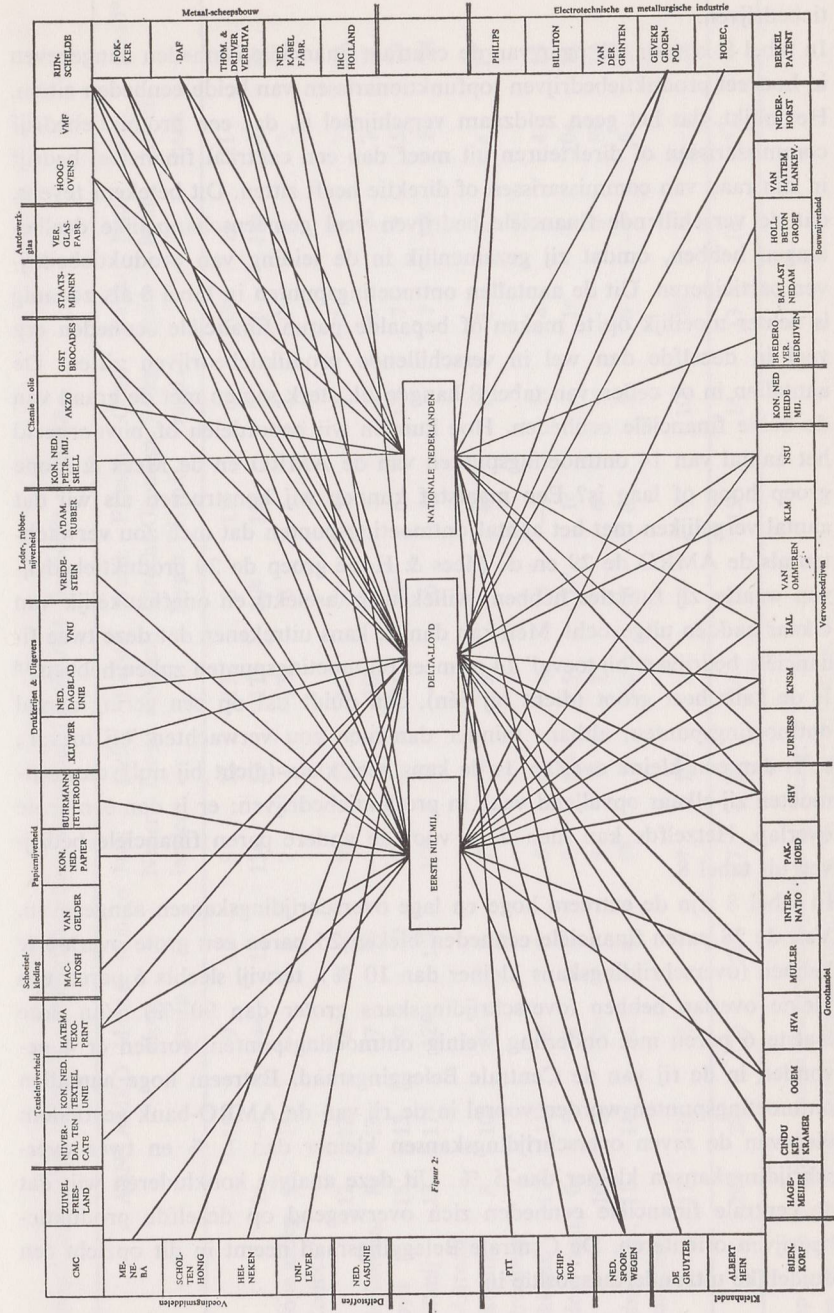
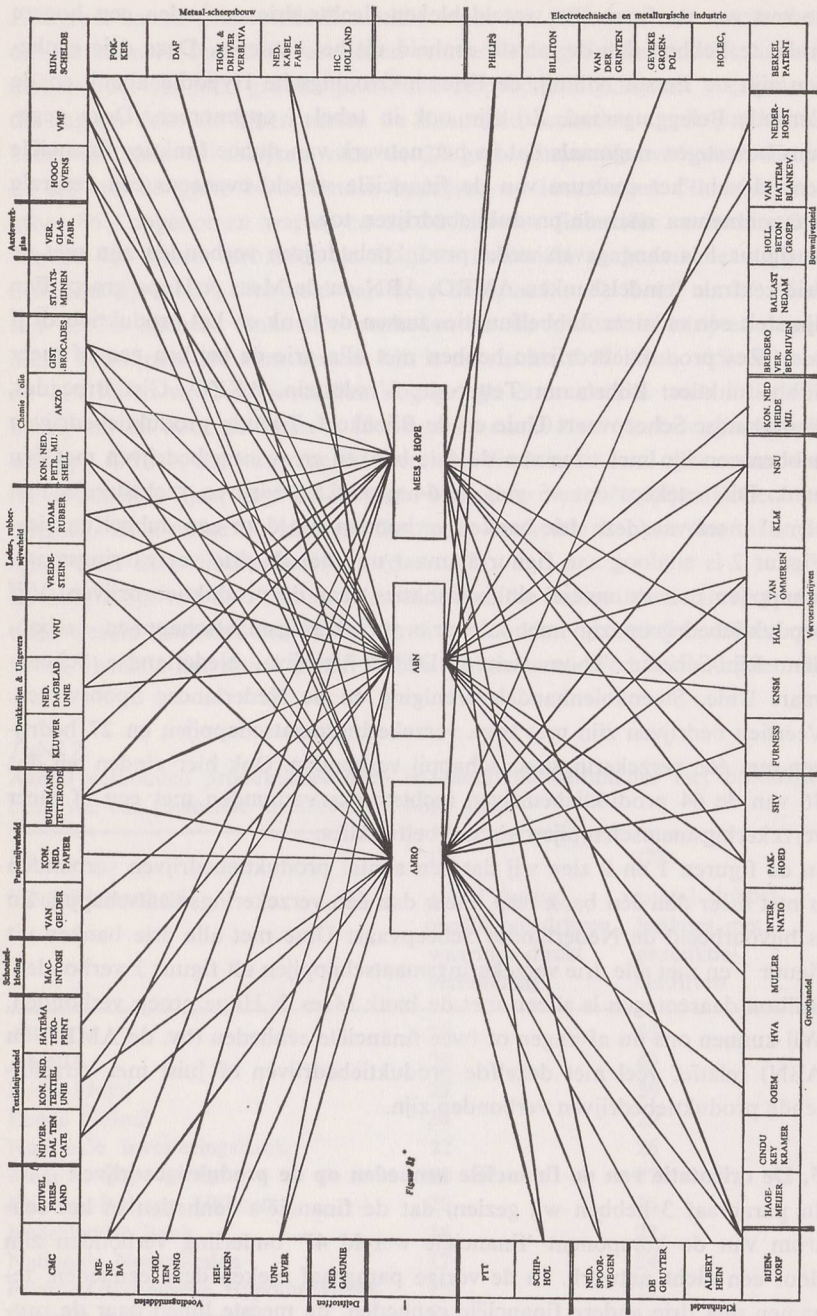
In figuur 1 is aangegeven welke productiebedrijven verbonden zijn met de drie centrale handelsbanken AMRO, ABN en de Mees & Hope groep. Een lijn stelt een of meer dubbelfuncties tussen de bank en het productiebedrijf voor. Zes productiebedrijven hebben met alle drie de banken een of meer dubbelfuncties: Bührmann Tetterode, Vredestein, AKZO, Gist Brocades, Nederlandse Scheepvaart Unie en de Bijenkorf. Twintig productiebedrijven hebben een lijn met twee van de drie banken en twintig bedrijven met één bank. Dit betekent dat 46 van de 64 productiebedrijven rechtstreeks met een of meer van deze drie banken verbonden zijn door een dubbelfunctie.

Figuur 2 is analoog aan figuur 1, maar nu voor de drie verzekeringsmaatschappijen met de meeste dubbelfuncties naar de productiebedrijven. Vijf productiebedrijven zijn met alle drie verzekeringsmaatschappijen verbonden: Rijn-Schelde, Thomassen & Drijver-Verbliva, Nederlandse Scheepvaart Unie, Steenkolenhandelsvereniging en de Nederlandse Spoorwegen. Veertien bedrijven zijn met twee verzekeringsmaatschappijen en 27 bedrijven met één verzekeringsmaatschappij verbonden. Ook hier vinden wij dus 46 van de 64 productiebedrijven rechtstreeks verbonden met een of meer verzekeringsmaatschappijen via dubbelfuncties.

In de figuren 1 en 2 zien wij dat een aantal productiebedrijven verbonden is met meer dan één bank resp. meer dan één verzekeringsmaatschappij. Zo is bijvoorbeeld de Nederlandse Scheepvaart Unie met alle drie banken uit figuur 1 en met alle drie verzekeringsmaatschappijen uit figuur 2 verbonden. Billiton daarentegen is alleen met de bank Mees & Hope groep verbonden. Wij kunnen ons nu afvragen of twee financiële eenheden (bv. de AMRO en ABN) relatief veel met dezelfde productiebedrijven of juist met verschillende productiebedrijven verbonden zijn.

5, De oriëntatie van de financiële eenheden op de productiebedrijven

In paragraaf 3 hebben wij gezien, dat de financiële eenheden in het centrum van de komponent 'financiële wereld 47' onderling verbonden zijn door een dicht netwerk. In de vorige paragraaf bleken deze eenheden, tezamen met drie andere financiële eenheden, de meeste lijnen naar de productiebedrijven te hebben. In deze paragraaf zullen wij ingaan op de vraag of zij veel verbonden zijn met *dezelfde* dan wel met *verschillende* produk-

tiebedrijven.

In tabel 8 is voor elk paar van de centrale financiële eenheden aangegeven in hoeveel productiebedrijven topfunctionarissen van beide eenheden zitten. Het blijkt, dat het geen zeldzaam verschijnsel is, dat een productiebedrijf commissarissen of directeuren uit meer dan een centraal financieel bedrijf in zijn raad van commissarissen of directie heeft zitten. Dit betekent tevens, dat de verschillende financiële bedrijven veel gemeenschappelijke deelbelangen hebben, omdat zij gezamenlijk in de leiding van productiebedrijven participeren. Uit de aantallen ontmoetingspunten in tabel 8 als zodanig is echter moeilijk op te maken of bepaalde paren financiële eenheden erg veel in dezelfde dan wel in verschillende productiebedrijven zitten. De aantallen in de cellen van tabel 8 hangen nl. sterk samen met de graad van de beide financiële eenheden. Hoe kunnen wij beoordelen of bijvoorbeeld het aantal van 14 ontmoetingspunten van de AMRO en de Mees & Hope groep hoog of laag is? Een maatstaf kunnen wij konstrueren als wij dat aantal vergelijken met het aantal ontmoetingspunten dat men zou verwachten als de AMRO de 29 en de Mees & Hope groep de 20 productiebedrijven waarin zij functies hebben, willekeurig (aselekt) en onafhankelijk van elkaar hadden uitgezocht. Men kan dan de kans uitrekenen dat deze twee financiële bedrijven 'bij toeval' 14 of meer ontmoetingspunten zullen hebben.¹⁶ Is de kans heel groot (dicht bij één), dan duidt dat op een gering aantal ontmoetingspunten, althans minder dan men zou verwachten 'bij toeval'; er is dan een kleine overlap. Is de kans heel klein (dicht bij nul), dan ontmoeten zij elkaar opvallend vaak in productiebedrijven: er is dan een grote overlap. Hetzelfde kan men doen voor de andere paren financiële bedrijven uit tabel 8.

In tabel 8 zijn de extreem hoge en lage overschrijdingskansen aangegeven. Van de 78 paren financiële eenheden bleken 25 paren een grote overlap te hebben (overschrijdingskans kleiner dan 10 %), terwijl slechts 6 paren een kleine overlap hebben (overschrijdingskans groter dan 90 %). Van deze laatste 6 paren met onderling weinig ontmoetingspunten worden er 4 gevonden in de rij van de Centrale Beleggingsraad. Extreem hoge aantallen ontmoetingspunten worden vooral in de rij van de AMRO-bank gevonden: vier van de zeven overschrijdingskansen kleiner dan 1 % en twee overschrijdingskansen kleiner dan 5 %. Uit deze analyse konkluderen wij, dat de centrale financiële eenheden zich overwegend op dezelfde productiebedrijven oriënteren. De Centrale Beleggingsraad neemt in dit opzicht een duidelijke uitzonderingspositie in.

¹⁶ De kansverdeling waarmee wij in dit geval te maken hebben is de hypergeometrische verdeling.

Tabel 8
Aantal ontmoetingspunten in de 64 productiebedrijven tussen de 15 centrale financiële eenheden

	ABN	AMRO	Mees & Hope groep	Robeco Nat. landen	Delta Lloyd	Eerste Nillmij	Westl. Utrecht Hyp.b.	Friesch-Gronings, Hyp.b.	Centr. Beleg. raad	Bank-raad	Ned. Bank	Nat. Invest. bank	graad*
ABN	—	15	9	12	15	13	8	11 ^b	6	10 ^b	11	11	29
AMRO	15	—	14 ^a	12	13	17 ^a	10 ^b	11 ^b	5	8	14 ^a	10	29
Mees & Hope groep	9	14 ^a	—	8	9	12 ^b	6	5	3	2 ^c	6	7	20
Robeco/Rolingo/Utilico	12	12	8	—	12	12 ^b	7	5	4	7	8	7	20
Nat. Nederlanden	8	13 ^a	7	9 ^b	8	10 ^b	7 ^b	5	2 ^c	5	9 ^b	7	17
Delta Lloyd	15	13	9	12	—	11	4 ^c	6	12 ^a	7	9	15 ^a	29
Eerste Nillmij	13	17 ^a	12 ^b	12 ^b	11	—	6	8	5	7	10	8	24
Westland-Utrecht	8	10 ^b	6	7	4 ^c	6	—	4	1 ^c	3	6	4	13
Hypotheekbank Friesch-Gronings	11 ^b	11 ^b	5	5	6	8	4	—	1 ^c	4	6	4	15
Hypotheekbank Centr. Beleg. raad	6	5	3	4	12 ^a	5	1 ^c	1 ^c	—	1 ^c	4	10 ^a	14
Bankraad	10 ^b	8	2 ^c	7	7	7	3	4	1 ^c	—	6	8 ^b	13
Nederlandse Bank	11	14 ^a	6	8	9	10	6	6	4	6	—	6	18
Nat. Investeringsbank	11	10	7	7	15 ^a	8	4	4	10 ^a	8 ^b	6	—	22
graad*	29	29	20	20	17	24	13	15	14	13	18	22	

a) kans op gelijk of groter aantal ontmoetingspunten bij loting: $p < .01$

b) kans op gelijk of groter aantal ontmoetingspunten bij loting: $.01 \leq p < .$

c) kans op gelijk of groter aantal ontmoetingspunten bij loting: $p > .90$

*) graad: aantal productiebedrijven, waarmee direct verbonden

6, Het 'niet financiële' netwerk tussen produktiebedrijven

De centrale plaats van de financiële eenheden in het netwerk van dubbel-funkties willen wij in deze paragraaf nog eens op een andere wijze aantonen dan wij tot nu toe hebben gedaan. Hiertoe zullen wij het netwerk tussen produktiebedrijven en dat tussen financiële eenheden analyseren voor verschillende soorten lijndragers. Onder lijndragers verstaan wij personen die in twee of meer eenheden een functie bekleden en daardoor een lijn tussen deze eenheden leggen. Wij delen de lijndragers in drie categorieën in:

- F-personen: lijndragers, die uitsluitend funkties bekleden in de 60 financiële eenheden;
- P-personen: lijndragers, die uitsluitend funkties bekleden in de 64 produktiebedrijven;
- M-personen: lijndragers, die zowel een of meer funkties bekleden in de 60 financiële eenheden als in de 64 produktiebedrijven.

De F-personen leggen uitsluitend lijnen tussen financiële eenheden; voor het netwerk tussen produktiebedrijven spelen zij geen rol. De P-personen leggen uitsluitend lijnen tussen produktiebedrijven en spelen dus geen rol in het netwerk tussen de financiële eenheden. De M-personen verzorgen de lijnen tussen de financiële eenheden enerzijds en de produktiebedrijven anderzijds: zij leggen de lijnen in de bipartite graaf die wij in paragraaf 4 analyseerden. M-personen leggen echter tevens lijnen in het netwerk tussen produktiebedrijven voorzover zij in twee of meer produktiebedrijven een functie bekleden; evenzo leggen zij lijnen in het netwerk tussen financiële eenheden voorzover zij in twee of meer financiële eenheden een functie bekleden.

De lijnen, die door *P-personen* in het netwerk tussen produktiebedrijven gelegd worden, verbinden produktiebedrijven buiten de financiële eenheden om. Deze lijnen behoren daarom tot het 'niet-financiële' netwerk tussen produktiebedrijven. Lijnen, die door *M-personen* in het netwerk tussen produktiebedrijven gelegd worden, kunnen zeer wel voortvloeien vanuit relaties tussen financiële eenheden en produktiebedrijven. Wanneer bijvoorbeeld twee produktiebedrijven dezelfde bankrelatie hebben, ontstaat er een lijn tussen de produktiebedrijven, indien dezelfde persoon van de bank in beide bedrijven als commissaris benoemd wordt. De lijn tussen de produktiebedrijven is dan in feite *afgeleid* van ofwel *geïnduceerd* door dezelfde bankrelatie. Sweezy (1953, 162) spreekt hier van sekundaire lijnen. Mutatis mutandis kunnen wij natuurlijk dezelfde redenering opbouwen voor *F-personen* als dragers van het 'niet-produktie' netwerk tussen financiële eenheden, terwijl de lijnen van M-personen in het netwerk tussen financiële eenheden geïnduceerd kunnen worden door één produktiebedrijf.

Door eliminatie van de M-personen kunnen wij nagaan in hoeverre er een 'niet-financieel' netwerk tussen produktiebedrijven bestaat en een 'niet-produktie' netwerk tussen financiële eenheden. Wanneer het netwerk van dubbelfunkties vanuit relaties met financiële bedrijven en instellingen is opgebouwd, dan zal na eliminatie van M-personen slechts een gering aantal lijnen overblijven in het netwerk tussen produktiebedrijven, terwijl de reductie in het netwerk tussen financiële eenheden aanzienlijk minder zal zijn. In 1969 waren er 248 lijndragers: 55 F-personen, 53 P-personen en 140 M-personen. In tabel 9 zijn een aantal kenmerken gegeven van de twee netwerken voor de verschillende soorten lijndragers.

Tabel 9

Het netwerk tussen de 64 produktiebedrijven en het netwerk tussen de 60 financiële eenheden voor verschillende soorten lijndragers

(0)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
lijnen- dragers	aantal lijnen	dichtheid	omvang kompo- nenten	aantal ge- soleerde punten	samen- hang
netwerk tussen de 64 produktiebedrijven					
P- en					
M-personen	303	.15	62	2	.94
P-personen	82	.04	45	13	.49
			2		
			2		
			2		
netwerk tussen 60 financiële eenheden					
F- en					
M-personen	182	.10	47	13	.61
F-personen	84	.05	44	14	.54
			2		

Wanneer wij eerst het *netwerk tussen de 64 produktiebedrijven* bekijken, dan blijkt de eliminatie van M-personen inderdaad een aanzienlijke reductie van lijnen te veroorzaken: van de 303 oorspronkelijke lijnen blijven er nog slechts 82 over, waardoor de dichtheid zakt van 15 % naar 4 %. Ook de samenhang in componenten vermindert aanzienlijk: zaten oorspronkelijk 62 van de 64 produktiebedrijven in één component, na eliminatie blijken vier componenten te bestaan van resp. 45, 2, 2 en 2 produktiebedrijven. De kans dat twee produktiebedrijven in één component zitten (kolom

(5) van de tabel) zakt dan ook van 94 % naar 49 %.¹⁷ Het aantal geïsoleerde punten neemt toe van 2 tot 13 productiebedrijven.

Eliminatie van M-persoonen heeft voor het *netwerk tussen de 60 financiële eenheden* aanzienlijk minder gevolgen. Weliswaar halveert het aantal lijnen, waardoor de dichtheid zakt van 10 % tot 5 %, maar de samenhang in componenten blijft vrijwel gelijk: van de component 'financiële wereld 47' raakt slechts één eenheid geïsoleerd, terwijl twee eenheden een eigen component vormen. De kans twee financiële eenheden in één component aan te treffen vermindert dan ook slechts van 61 % tot 54 %.

Hoewel eliminatie van M-persoonen een geheel verschillend effect heeft op de twee netwerken, is de overeenkomst tussen het 'niet-financiële' netwerk tussen productiebedrijven (P-persoonen) en het 'niet-productie' netwerk tussen financiële eenheden (F-persoonen) opvallend. Het effect van de eliminatie is dan ook zo verschillend omdat de uitgangssituatie in de twee netwerken geheel anders was: het netwerk tussen de productiebedrijven was aanzienlijk samenhangender en dichter dan het netwerk tussen de financiële eenheden.

Wij kunnen dan ook conkluderen, dat *M-persoonen de extra samenhang en dichtheid in het netwerk tussen productiebedrijven bewerkstelligen: personen met een functie in een financiële eenheid zijn belangrijker voor het netwerk tussen productiebedrijven dan personen met een functie in een productiebedrijf voor het netwerk tussen financiële eenheden*. Dit bevestigt wederom de centrale plaats van de financiële eenheden in het gehele netwerk van dubbelfuncties tussen bedrijven en instellingen.

Uit tabel 9 kunnen wij ook afleiden dat M-persoonen gemiddeld meer functies in productiebedrijven vervullen dan in financiële eenheden; immers, eliminatie van M-persoonen reduceert het aantal lijnen drastischer in het netwerk tussen productiebedrijven dan in dat tussen financiële eenheden. Van de 140 M-persoonen hebben 64 personen functies in evenveel productiebedrijven als financiële eenheden. 27 personen zitten in een groter aantal financiële eenheden dan productiebedrijven, terwijl 49 personen in meer productiebedrijven dan financiële eenheden functies bekleden.

¹⁷ De samenhang c van een graaf is:

$$c = \frac{\sum_{i=1}^k n_i (n_i - 1)}{n(n-1)}$$

waarbij: k : aantal componenten in de graaf
 n_i : aantal punten in component i
 n : totaal aantal punten in de graaf

7, Konklusies

De belangrijkste kenmerken van het netwerk van dubbelfuncties tussen grote Nederlandse bedrijven en instellingen zijn:

— het centrum van het netwerk van dubbelfuncties dat vrijwel alle grote Nederlandse bedrijven en financiële instellingen omvat, bestaat overwegend uit financiële bedrijven en instellingen;

— het centrum van het netwerk tussen financiële eenheden bestaat uit drie handelsbanken (ABN, AMRO en de Mees & Hope groep), twee verzekeringsmaatschappijen (Delta Lloyd en Nationale Nederlanden), de beleggingsgroep Robeco, Rolinco en Utilico, drie financiële overheidsinstellingen (de Nationale Investeringsbank, de Nederlandse Bank en de Bankraad) en de Westland-Utrecht Hypotheekbank;

— de centrale financiële eenheden zijn onderling verbonden door een uitzonderlijk dicht netwerk;

— de centrale financiële eenheden in het netwerk tussen de financiële eenheden verzorgen ook de meeste lijnen naar de grote productiebedrijven, tezamen met de Centrale Beleggingsraad, de Eerste Nillmij en de Friesch-Groningsche Hypotheekbank;

— de centrale financiële eenheden oriënteren zich overwegend op dezelfde productiebedrijven;

— de kleinere financiële eenheden spelen vrijwel geen rol in het netwerk van dubbelfuncties naar de grote productiebedrijven;

— de landbouwkredietinstellingen en de Nederlandse Middenstandsbank, die op een meer lokaal niveau werkzaam zijn in de agrarische sector en de middenstand, nemen in het netwerk een marginale positie in;

— M-persoonen, die zowel functies bekleden in financiële eenheden als productiebedrijven bewerkstelligen de extra samenhang en dichtheid in het netwerk tussen productiebedrijven: personen met een functie in een financiële eenheid zijn belangrijker voor het netwerk tussen productiebedrijven dan personen met functie in een productiebedrijf voor het netwerk tussen financiële eenheden.

— binnen financiële sectoren komen weinig dubbelfuncties voor, behalve in de heterogene financiële overheidssector.

In het onderzoek zijn wij ervan uitgegaan, dat een dubbelfunctie in ieder geval een communicatiekanaal tussen twee eenheden creëert. Hoewel wij geen onderzoek hebben gedaan naar het gebruik, dat er van deze kanalen wordt gemaakt, geeft de structuur van het netwerk aanleiding tot een nadere interpretatie. Alle analyses wijzen erop, dat het netwerk in overwegende mate rond de financiële eenheden is opgebouwd. De structuur van het communicatienetwerk verkrijgt hierdoor een asymmetrisch karakter: er zijn duidelijk knooppunten aan te wijzen, waarin een groot aantal van

deze communicatiekanalen bijeenkomen. Dit houdt in dat bedrijven en instellingen die op die knooppunten zitten via dubbelfuncties een grote hoeveelheid informatie kunnen vergaren en distribueren. Vanuit deze centrale positie en de potentiële, informatievoorsprong, die zij hieraan ontleen, bezitten deze bedrijven en instellingen *macht*, zoals wij in paragraaf 2 uiteengezet hebben. We konkluderen dan ook, dat *dubbelfuncties* primair gezien moeten worden als *machtskanalen van grote financiële bedrijven en instellingen*. Hiermee willen wij niet beweren, dat deze financiële eenheden altijd zelf het initiatief hebben genomen door eigen mensen, bv. ter kredietbewaking, in andere bedrijven te plaatsen. Het is zeer wel mogelijk, dat in een groot aantal gevallen commissarissen en directeuren van deze eenheden gevraagd zijn als topfunctionaris in andere bedrijven, bv. vanwege hun specifieke (financiële?) deskundigheid. Wat ook de oorzaak moge zijn van deze structuur van het netwerk, de konsekwentie is, dat bedrijven en instellingen als knooppunt in dit kommunikatienetwerk vanuit die positie *macht* hebben.

Vrijwel alle *centrale financiële eenheden* in het netwerk behoren tot de *belangrijke krediet- en kapitaalverschaffers aan grote Nederlandse bedrijven*; voor marginale financiële eenheden in het netwerk is krediet- en kapitaalverschaffing aan deze bedrijven ondergeschikt.

Wij hebben gezien, dat de kleinere financiële eenheden met uitzondering van de Mees & Hope groep en Utilico marginaal zijn in het netwerk. Ook de marginale grote banken, Boerenleenbank, Raiffeisenbank en Nederlandse Middenstandsbank richten zich op sterk gedecentraliseerde sectoren voor krediet- en kapitaalverschaffing. Zij zijn hierdoor sterk lokaal georiënteerd. De spaarbanken, marginaal in het netwerk, beleggen in hoofdzaak in overheidsschuld, hypothecaire geldleningen en door hypotheekbanken uitgegeven pandbrieven.

De drie handelsbanken, die in het centrum van het netwerk zitten, richten zich sterk op kredietverlening aan grote bedrijven. Op de effectenmarkt vormen deze drie banken, tezamen met de niet in ons onderzoek opgenomen Pierson, Heldring & Pierson bank, de 'inner circle' van de emissieconsortia. Bovendien verlenen deze banken in toenemende mate onderhandse kredieten op middellange en lange termijn aan grote bedrijven.

De levensverzekeringsmaatschappijen vormen een van de meest belangrijke institutionele beleggers, waar het bedrijfsleven terecht kan voor middellang en lang krediet ten behoeve van de financiering van investeringen. Drie grote maatschappijen behoren tot het centrum van het netwerk.

Uit de samenhang tussen de omvang van de krediet- en kapitaalverschaffing aan grote bedrijven en de positie in het netwerk van dubbelfuncties kunnen wij het *machtsgebied* afleiden, dat met het netwerk geassocieerd

kan worden. Toch zou het onjuist zijn het machtsgebied te beperken tot krediet- en kapitaalverschaffing in enge zin. De informatie die ten behoeve van deze krediet- en kapitaalverschaffing vergaard wordt geeft een expertise op een aanzienlijk ruimer gebied. Zo merkt De Hen (1972, 39) terecht op dat de feitelijke economische macht van de handelsbanken vele malen groter is dan uit de economische functies blijkt. Handelsbanken zijn 'informatievergaarders':

— Via de rekeningen die de bedrijven aanhouden, via allerlei transakties en door de bank verleende diensten, via de beurzen en valutamarkten, kunnen de banken inlichtingen verzamelen die ze met hun goedtoegeruste apparaat ook kunnen gebruiken bij het bepalen van hun beleid en het beïnvloeden van anderen. Als informatie macht geeft, hebben de banken een enorme macht (De Hen, 1972, 102).

Dit geldt niet alleen voor de grote handelsbanken, maar ook voor andere financiële eenheden in het centrum van het netwerk, zij het wellicht in iets mindere mate wegens hun meer gespecialiseerde arbeidsterrein. Het grote aantal dubbelfuncties sluit geheel aan bij deze functie van informatievergaarders. De ruime machtspositie die met deze informatie samengaat komt duidelijk naar voren in het volgende citaat van Karsten, directeur van de AMRO-bank, over de rol van de banken bij joint ventures en overnemingen:

— Mijns inziens is de bankier in een uitermate gunstige positie om als bemiddelaar bij het tot stand komen van overnemingen, fusies of joint ventures op te treden. De relatie tussen de bankier en één van de partners (gaat het om een samengaan binnenlands dan geldt het soms voor beide) is als regel van oude datum. Er bestaat veelal een vertrouwensband, die uitgaat boven het zuiver financiële. Vaak heeft de bankier óók inzicht in het wel en wee van de hele bedrijfstak waardoor hij, uit het buitenland benaderd zijnde, de meest geschikte kandidaat kan aanwijzen. Omgekeerd, bij een binnenlands initiatief, overziet hij de markt en weet soms of er óók niet een binnenlandse partner is. Tenslotte waarborgen zijn goede betrekkingen met banken in het buitenland een vrij onmiddellijke en goede informatie over de partij die zich aandient. Is de laatste bankier bovendien nog behept met de scepsis van ondergetekende, dan zal hij duidelijk adviseren over de gewenste vormgeving van de samenwerking. Dat dit niet alleen door de bankiers zelf zo wordt gevoeld, wordt wel bewezen door het feit, dat een groot deel van de samenwerkingen óf hun oorsprong vonden door een bankiers-initiatief óf in nauwe samenwerking met hen werd voorbereid. (Karsten, 1970).

In dit citaat van Karsten komt duidelijk naar voren dat het machtsgebied

dat wij met ons netwerk associëren aanzienlijk ruimer ligt dan krediet- en kapitaalverschaffing in enge zin. Door het cooptatiebeginsel kan een centrale positie in het netwerk bovendien nog geassocieerd worden met een machtspositie op het gebied van de rekrutering van topfunctionarissen in het Nederlandse bedrijfsleven. Knooppunten in het netwerk kunnen dan ook geassocieerd worden met machtsposities ten aanzien van een zeer breed machtsgebied.

De machtspositie van financiële eenheden voortvloeiend uit hun positie van belangrijk informatiecentrum kan nogmaals als volgt aangegeven worden. Wij hebben gezien, dat het netwerk tussen productiebedrijven buiten de financiële wereld om (alleen P-persoon) slechts 82 lijnen bevat. De dichtheid van dit netwerk is slechts 4 %. De dichtheid van het netwerk tussen productiebedrijven, opgespannen door zowel P- als M-persoon is 15 %. Wanneer wij echter een lijn trekken tussen twee productiebedrijven zodra die verbonden zijn met een of meer gelijke financiële eenheden — d.w.z. tussen productiebedrijf A en B trekken wij een lijn zodra elk van deze productiebedrijven een dubbelfunctie heeft met een financiële eenheid C — dan is de dichtheid niet minder dan 65 %. Met andere woorden 65 % van de paren productiebedrijven kunnen via dubbelfuncties met elkaar communiceren doordat zij met dezelfde financiële eenheid (eenheden) verbonden zijn. Gerelateerd aan de 4 % na eliminatie van de M-persoon komt uit dit getal van 65 % duidelijk de betekenis van deze financiële eenheden naar voren als informatiecentrum van onze nationale economie.

Bij de evaluatie van het netwerk van dubbelfuncties dient men zich te realiseren dat het *'informatiecentrum', de financiële eenheden in het centrum van het netwerk onderling sterk verbonden zijn*. Er bestaan niet verschillende centra, maar één dicht verbonden centrum. Hierbij dient echter een belangrijke kwalifikatie gegeven te worden: binnen de financiële sectoren bestaan weinig dubbelfuncties, ook niet tussen de financiële bedrijven, die tot dezelfde sector behorend in het centrum zitten. Zo bestaan er geen dubbelfuncties tussen de AMRO, de ABN en de Mees & Hope groep, evenmin tussen de verzekeringsmaatschappijen en tussen de hypotheekbanken. Dit zou erop kunnen duiden, dat er toch sprake is van min of meer gescheiden krediet- en informatiebronnen ten behoeve van het nationale bedrijfsleven. Zonder onderzoek naar andere vormen van samenwerking is een definitieve uitspraak hierover niet mogelijk. Twee opmerkingen kunnen hierbij echter gemaakt worden. In de eerste plaats is een dergelijk onderzoek naar andere vormen van samenleving vrijwel onmogelijk door de ver doorgevoerde geheimhouding in Nederland. Een van de belangrijkste vormen van samenwerking is het *kartel*, maar de overheid weigert nog steeds het kartelregister openbaar te maken, ondanks aandrang hiertoe

vanuit de Tweede Kamer. Slechts algemene overzichten worden verstrekt. In de tweede plaats duiden de ontwikkelingen in de financiële wereld en de beperkte gegevens over de andere vormen van samenwerking op een vergaande samenwerking, ook binnen de financiële sectoren, waarbinnen geen dubbelfuncties aanwezig zijn. Bij de handelsbanken zijn reeds de emissieconsortia genoemd als samenwerkingsvorm binnen deze sector. Uit een overzicht van het ministerie van Economische Zaken, dat Den Hen (1972, 126) overneemt, blijkt verder dat er in 1969 14 kartelafspraken geregistreerd zijn in het bankwezen en 19 in het verzekeringsbedrijf. Hoewel het onmogelijk is deze kartelafspraken te beoordelen zonder hun inhoud te kennen, tonen deze gegevens in ieder geval aan dat er ook binnen de financiële sectoren een aanzienlijke mate van samenwerking bestaat. De verenigingen of bonden, waarbij alle of vrijwel alle financiële bedrijven sektorgewijze zijn aangesloten, spelen hierbij een belangrijke rol. Zo constateren Van Boven en Vos ten aanzien van de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Levensverzekeringswezen (NVBL):

— Naast overleg om op technische gebieden tot samenwerking te komen teneinde de efficiency te bevorderen, wordt hier (NB: in de NVBL) in onderling overleg de tariefstelling in grote lijnen vastgelegd, teneinde de prijsconcurrentie tot een minimum te beperken. De NVBL is te beschouwen als een kartel, waarin afspraken worden gemaakt die op een of andere wijze de concurrentie tussen de leden inperken. In dit kartel nemen de 6 grote concern-bedrijven een dominerende positie in bij de inhoudsbepaling van de afspraken. Het kartelregister in Nederland is evenwel niet openbaar, zodat niet precies te achterhalen is welke afspraken zijn gemaakt (Van Boven en Vos, 1972, 31).

De kartelafspraken tussen de levensverzekeringsmaatschappijen hebben tot gevolg gehad dat de concurrentie tussen deze maatschappijen zich verplaatst heeft naar andere terreinen dan die van de tarieven. Zij speelt zich over het algemeen af in de randvoorwaarden van de verzekeringen en op het gebied van de winstdelende polissen (Van Boven en Vos, 1972, 32). Ook op het terrein van de beleggingen worden afspraken binnen de NVBL gemaakt. Zo is bij de invoering van het variabele erfpachtstelsel in Amsterdam — waartegen de institutionele beleggers zich fel verzet hebben — de afspraak gemaakt geen hypothecaire leningen op panden te geven die op dergelijke gronden staan. Het variabele erfpachtstelsel bestaat hierin dat de erfpachtkanon elke vijf jaren aangepast wordt aan het niveau der prijsstijgingen in die vijf jaren. Rotterdam heeft het erfpachtstelsel uitsluitend voor bedrijfsgronden ingevoerd, omdat men vreesde anders de institutionele beleggers teveel af te schrikken voor woningbouwprojecten. Naast de kartels en de verenigingen kan verder nog de joint venture als

andere belangrijke vorm van samenwerking genoemd worden. Ook deze samenwerkingsvorm wordt veelal binnen één bedrijfstak c.q. financiële sektor toegepast.

Uit deze voorbeelden kan gekonkludeerd worden, dat bedrijven binnen één sektor op uitgebreide schaal samenwerken, ook wanneer er geen dubbel-functies binnen die sektor bestaan. In welke mate dit gebeurt en op welke gebieden is door de geringe openbaarheid moeilijk na te gaan.

De relaties tussen de bedrijven en de overheid zijn in dit artikel buiten beschouwing gebleven, behalve voorzover zij bestaan met de financiële overheidsinstellingen. In de definitieve publikatie zal uitgebreid op deze relaties worden ingegaan. In dat brede kader zullen dan ook de relaties met de financiële overheidsinstellingen besproken en beoordeeld worden.

Literatuur

- Anthonisse, Jac. M., 1971, *The rush in a directed graph*. Amsterdam, Mathematisch Centrum.
- Bachrach, Peter, 1967, *The theory of democratic elitism. A critique*. Little, Brown and Comp.
- Bachrach, Peter & Morton S. Baratz, 1962, Two faces of power. *American Pol. Science Review* 56: 947-952.
- Bachrach, Peter & Morton S. Baratz, 1963, Decisions and non-decisions: an analytical framework. *American Pol. Science Review* 57: 632-642.
- Bachrach, Peter & Morton S. Baratz, 1970, *Power and poverty. Theory and practice*. New York, Oxford University Press.
- Boer, Herman de, 1957, *De commissarisfunctie in Nederlandse, ter beurze genoteerde, industriële naamloze vennootschappen, bezien van organisatorisch gezichtspunt*. Amsterdam, De Bussy.
- Boven, R. van & H. Vos, 1972, *Het particuliere verzekeringsbedrijf*. WBS-cahiers, publicatie van de Wiardi Beckman Stichting. Deventer, Kluwer.
- Collins, Barry E. & Bertram H. Raven, 1969, Group structure: attraction, coalitions, communication and power. In: Gardner Lindzey & Elliot Aronson (eds.), *The handbook of social psychology*. Second ed., vol. IV. Reading (Mass.) etc.: Addison-Wesley.
- Cremes, J. H. F. J., 1971, *Prioriteitsaandelen*. Deventer, Kluwer.
- Dahl, Robert A., 1963, *Modern political analysis*. Englewood Cliffs (N. J.), Prentice-Hall.
- Easton, David, 1965, *A systems analysis of political life*. New York etc. Wiley.
- Engelfriet, J., 1971, Het aanbod van vermogen op de vermogensmarkt in Nederland. Pre-advies, J. Engelfriet, E. P. M. Tervooren en A. Vogel, *De kapitaalvoorziening in Nederland. Pre-adviezen NIBE-jaardag 1970*. Deventer, Kluwer: 11-36.
- Felling, A. J. H., 1973, De graphen-theorie als formeel analysemodel voor het beschrijven van macht of invloedsstructuren. *Acta Politica* 8: 153-203.
- Hen, Paul de, 1972, *Over de financieel-economische machtsvorming in Nederland*. Amsterdam, Arbeiderspers.
- Invloedsstructuren, 1971, *Invloedsstructuren van politieke en economische elites*

in Nederland. Een voorlopig verslag. Amsterdam, Instituut voor Wetenschap der Politiek.

- Karsten, C. F., 1970, De bankiersfunctie bij het tot stand brengen van joint ventures. *Tijdschr. voor vennootschappen, verenigingen en stichtingen* 13, nr. 7/8.
- Lasswell, Harold D. & Abraham Kaplan, 1950, *Power and society*. New Haven, Yale University Press.
- Mokken, R. J., 1972, Graphentheorie en sociale wetenschappen, *Graphentheorie en haar toepassingen. Vakantiecursus 1972*. Amsterdam, Mathematisch Centrum.
- Riethof, H., 1973, Caransa aan het werk in Amsterdam-Oost. Hoe werkt 'een fabricageproces van gelden'? *Vrij Nederland*, 17 maart 1973, p. 5.
- Roos, F. de, 1968, *De algemene banken in Nederland*. Utrecht, Oosthoek.
- Scholten, G. H., 1972, *Politiek en bestuur*. Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in bestuurssociologie en bestuurskunde aan de Nederlandse Economische Hogeschool — Hogeschool voor Maatschappijwetenschappen — te Rotterdam op donderdag 21 september 1972. Alphen aan de Rijn, Samson.
- Sweezy, Paul M., 1953, The present as history. *Essays and reviews on capitalism and socialism*. New York etc., Monthly Review Press.
- Villarejo, Don, 1961, Stock ownership and the control of corporations, I, II, III, *New University Thought* 2.
- Vree, J. K. de, 1968, De wetenschap der politiek - Het vraagstuk van een definitie. *Acta Politica* 4: 55-81.